Alevilikte Çevre Etiği: Dersim Örneği

Dr. Hayal Hanoğlu
https://orcid.org/0000-0001-8092-610X & hayalh@gmail.com

Yayımlanma Tarihi:
2 Temmuz 2025

İndirilme Tarihi:
09.11.2026

Önerilen Atıf: Hanoğlu, Hayal (2025). Alevilikte Çevre Etiği: Dersim Örneği. Alevi Ansiklopedisi — ISIL: DE-4607. https://doi.org/10.68413/alevian siklopedisi.4rhzt (Erişim Tarihi: 09.11.2026)

Alevi Ansiklopedisi, **Kütüphaneler ve İlgili Kuruluşlar için Uluslararası Standart Tanımlayıcı** kapsamında **ISIL: DE-4607** koduyla kayıtlıdır.

ISSN 3055-9928

ISIL URI /isil/DE-4607

LOBID
lobid.org/organisations/DE-4607

Permalink id.zdb-services.de/resource/organisations/DE-4607

Adres: Alevi Ansiklopedisi
Körnebachstr. 49-51, 44143 Dortmund

info@aleviansiklopedisi.com

Özet
Alevilikte çevresel etik, toprakla, doğayla ve insan olmayan varlıklarla kurulan ilişkilerin, sözlü gelenek, ritüeller ve maneviyat aracılığıyla şekillendiği ilişkisel bir dünya görüşünü yansıtır. Doğal çevreye dair etik sorumluluklar, maneviyatla yüklü mekânların kutsallaştırılması yoluyla yapılandırılır. Bu mekânlar hem ruhani sürekliliğin hem de kültürel varoluş mücadelesinin alanlarıdır. Dağlar, nehirler, ağaçlar ve pınarlar gibi kutsal doğal alanlar, ruhani olarak etkili ve ahlaki olarak bağlayıcı kabul edilir. Soykırımın, yerinden edilmenin ve ekolojik yıkımın belleğinde şekillenen bu manzaralar, derin bir siyasi ve duygusal anlam taşır.

Anahtar Kelimeler: Alevi Kurds, Çevre, Çevreci aktivizm, Çevreci Etik, Çevrecilik, Dersim, Dersim Aleviliği, Doğa Tahribatı, Ekoloji, Ekolojik Tahribat, Environment, Environmental Activism, Environmental Destruction, Etik, Jarê, Kurdish Alevism, Kürt Aleviliği, Kutsal Mekan, Sacred Landscape, Ziyaret

Tanım ve Kavramsal Arka Plan

Dersim'de sürdürülen Alevi inanç sistemi -kendini *Rae* ya da *Yol* olarak tanımlayan ve sıklıkla *Raa Heqi*, *Kızılbaş*, *Kürt Aleviliği* ya da doğrudan *Dersim Aleviliği* [1] olarak adlandırılan- çevre etiğini yazılı bir doktrinden değil, ritüel pratikleri ve doğayla kurulan derinlikli bedensel ilişkiler aracılığıyla ifade eder. Alevi kozmolojisi, insan, doğa ve ilahi olan arasında ayrımsız, iç içe geçmiş ve karşılıklı bağlılık/ikrar içeren ilişkisel bir dünya görüşü öne sürer (Hanoğlu et al. 2025; Gültekin 2021a).

Telif Hakkı © 2026 Alevi Ansiklopedisi ve yazar(lar)a aittir. Aksi belirtilmedikçe Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) kapsamında yayımlanmıştır. Her türlü kullanımda uygun atıf zorunludur. Ticari kullanım, değişiklik, çeviri veya yeniden yayın için Alevi Ansiklopedisi ve/veya yazar(lar)ın yazılı izni gereklidir.

Bu çevresel duyarlılık, kutsal sayılmış doğal mekânlarda bedenle deneyimlenen bir maneviyat yoluyla ortaya çıkar; dağlar, nehirler, kayalar ve ağaçlar gibi unsurlar, hem ruhani bir etkinlik alanı hem de tarihsel sürekliliğin taşıyıcıları olarak görülür (Hanoğlu et al. 2025). Bu mekânlar, coğrafya, maneviyat ve doğa güçlerinin kesiştiği alanlar olarak algılanır ve ritüel etkileşim yoluyla derin kültürel ve ruhani anlamlarla donatılır. Kurumsallaşmış, bina merkezli dinî ifadelerin aksine, doğanın, yaşamın, varoluşun kutsallığına dayalı bu mekânsal mantık, doğası gereği ekolojiktir. Teoloji, bellek ve mekânın birbirine dolandığı bir kozmolojiyi yansıtır. Bu bağlamda kutsal mekân, toplumsal yaşam için ahlaki bir pusula işlevi görür; tekrar eden ziyaretler ve sözlü aktarımlar yoluyla sosyal ve ekolojik ilişkileri yapılandırır (Hanoğlu et al. 2025; Gültekin 2024).

Kutsal doğal alanlar, sembolik birer soyutlama olarak değil; ruhani etkinlik, tarihsel hafıza ve etik sorumluluk alanları olarak deneyimlenir. Bu mekânlar hem ruhen güçlü hem de ahlaki açıdan bağlayıcı olarak kabul edilir; saygı gösterilmesi, korunması ve özenle yaklaşılması gereken alanlar olarak kabul edilir. Doğaya yönelik etik sorumluluklar; ziyaret, anlatı ve ritüel saygı aracılığıyla uygulanır ve sözlü gelenek, mevsimsel ritüeller ve mekâna dayalı kolektif hafıza üzerinden kuşaktan kuşağa aktarılır.

Kutsal Mekân ve Ritüel

Kutsal mekanlar-Kırmancki (Zazaca) ve Kurmanci'de *jarê/jiarê*, Türkçede ise *ziyaret* olarak adlandırılır-genellikle su kaynakları, kadim ağaçlar, mağaralar, tepe noktaları ya da kayalıklarla ilişkilendirilir ve bu mekânlarla kurulan ilişki, Alevilikte çevre etiğinin en somut ifadelerinden birini temsil eder. Bu mekânları ziyaret etmek, hem inanca dayalı hem de etik bir eylemdir; toplulukla, atalarla ve kutsal coğrafyayla kurulan bağı pekiştirir ve toprakla sürdürülen karşılıklı ilişkiyi yeniden canlandırır.

Bu ziyaretler, bedende ve bellekte yer etmiş saygı biçimleriyle şekillenir. Ziyaretçiler genellikle spesifik

yiyecekler (*miyaz*, *loqma/loqme*) sunar, mum yakar (geleneksel olarak elde yapılan *çıla*) ya da kutsal ağaç ve çalılara bez parçaları bağlar (Hanoğlu 2016). Yiyecek paylaşmak, dua etmek ya da yalnızca bir *jarê*'nin huzurunda oturmak, o mekânı onurlandırmanın ve kutsiyetinden nasiplenmenin yolları olarak görülür. Bütün bu edimler, Dersim Aleviliğinde ibadet biçimleri olarak kabul edilir.

Bu pratikler, yerinden edilmelere rağmen varlığını sürdürmekte; yaz aylarında memlekete yapılan ziyaretlerle, anma törenleriyle ve yerel canlandırma girişimlerine katılımla diaspora bağlamında yeniden biçimlenmektedir (Hanoğlu et al. 2025; Gültekin 2021a). Yaz tatillerinde veya anma ritüellerinde kutsal alanlara yapılan bu ziyaretler, kutsal coğrafyanın şiddet ve direniş tarihleriyle derinden iç içe geçtiği toprak temelli hafızayla yeniden bağlantı kurmanın güçlü eylemleri olarak işlev görür (Hanoğlu et al. 2025). Bu bağlamda *jarê*, yalnızca bir ibadet pratiği değil; aynı zamanda kültürel bir varoluş aracıdır-atalardan devralınan geçmişle bugünün etik yönelimini birbirine bağlayan bir sürekliliğin taşıyıcısıdır.

Ziyaret pratikleri aracılığıyla Aleviler, hem etik hem politik hem de bellekle yüklü bir çevre duyarlılığını hayata geçirir. Bu tür pratikler sayesinde kutsal coğrafyalar yalnızca korunmaz; siyasi ve ahlaki düzeyde yeniden canlandırılır ve kültürel süreklilik, adalet ve ekolojik yenilenme mücadelesinin merkezinde yer almaya devam eder.

Ekolojik Tahribat ve Bellek

Kutsal mekanlar, tarihin edilgen arka planları değil; belleğin ve anlamın etkin taşıyıcılarıdır. Dersim'in kutsal coğrafyası, şiddet ve hayatta kalma deneyimleriyle yakından iç içe geçmiştir. 1937-38 Dersim soykırımı, bölgenin dağlarını, mağaralarını ve vadilerini katliamın ve direnişin mekânlarına dönüştürmüştür. Köyler bombalanmış ve yakılmış, siviller katledilmiş, birçok aile ya ortadan kaybolmuş ya da batıdaki kentlere sürgün edilmiştir. Bu alanlar, zulüm ve acıya tanıklık etmiş hafıza mekânları olarak işlev görmeye devam

etmektedir.

On yıllar sonra, 1990'larda, Dersim'in ekolojisi yeni bir yıkım dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır -bu kez devlet ile PKK arasındaki yoğun çatışma sürecinde, "terörist sığınaklarını ortadan kaldırma" gerekçesiyle yürütülen askerî operasyonlar çerçevesinde. Bu dönemde yürütülen askerî müdahaleler, bölgenin hem insan hem de doğal dokusunu ağır şekilde tahrip etmiştir. Bu bağlamda doğa yalnızca tanık değil, aynı zamanda kurban hâline gelmiştir: ormanlar büyük çapta yakılmış, doğa kimyasallarla tahrip edilmiş, köyler yok edilmiş, binlerce aile yerinden edilmiş; çok sayıda insan gözaltına alınmış, işkenceye maruz kalmıştır (Hanoğlu et al. 2025). Tarım alanları ve meyve bahçeleri yok edilmiş, yaygın orman yangınları yaşanmıştır. Bu operasyonlar, dramatik bir demografik ve yapısal çöküşe yol açmıştır: kırsal nüfus u oranında azalmış; 417 köyün 287'si boşaltılmış, 268 ilkokulun 242'si kapatılmıştır (Hacaloğlu 1996). Aynı dönemde Dersim'in orman örtüsünün yaklaşık %'inin yok edildiği tahmin edilmektedir. [2]

Bu gelişmeler, Dersim'in yakın tarihinde bir dönüm noktası olmuş, Türkiye'deki ve diasporadaki Dersimlileri harekete geçirmiştir. Yaygın orman yangınları, çevresel yıkıma karşı ilk örgütlü protestoları tetiklemiş; ardından gelen ulusötesi kampanyalar, göç etmiş Dersimlilerin yaz aylarında memlekete dönmelerini hem ekonomik hem de simgesel bir dayanışma eylemi olarak teşvik etmiştir (Hanoğlu et al. 2025). Bu dönemde başlatılan Munzur Festivali, çevresel ve kültürel direnişin iç içe geçtiği bir uyanışın sembolü hâline gelmiştir. Bu bağlamda bellek, etik ve politik bir eyleme dönüşmüş; kutsal mekânların savunusu yalnızca kültürel sürekliliğin değil, aynı zamanda tarihsel dışlanmaya ve baskıya karşı bir direniş biçiminin sembolü hâline gelmiştir (Hanoğlu et al. 2025).

Çevrecilik ve Kutsal Mekan Siyaseti

Coğrafya, bellek ve maneviyat arasındaki yakın ilişki, tarihsel olarak Alevi topluluklarının maruz kaldığı dışlanma ve baskı

koşulları içinde şekillenmiştir. Kutsal alanlar yalnızca ibadet yerleri değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin taşıyıcılarıdır. Bu mekânlara duyulan saygı, özellikle kutsal coğrafyaların devlet destekli altyapı projeleri ve ekolojik tahribatla tehdit edildiği bağlamlarda hem manevi hem de politik bir ağırlık taşır.

Son yıllarda, Dersim'in kutsal coğrafyası giderek daha fazla ekolojik ve kültürel mücadele sahnesine dönüşmüştür. "Spiritüel ekoloji" ve "kutsal coğrafya" gibi kavramlar, çevre temelli hak taleplerini dile getiren yerli halk hareketlerinde hem dinî hem de siyasî semboller olarak sıkça kullanılmaktadır (Orndorff 2020; Sponsel 2016). Bu kavramlar, Alevi topluluklarının nehirleri, pınarları ve ormanları korumaya yönelik çabalarında da yankı bulur. Bu mekanların kutsallığına ve inanç merkezleri olduğu için korunması gerektiğine yapılan atıf, madencilik ve baraj projeleri gibi devlet destekli ekolojik yıkım politikalarına karşı direnişin meşruiyet zeminini oluşturur (Hanoğlu et al. 2025). Yerinden edilme, ormansızlaşma, baraj inşası ve madencilik gibi süreçlerin damgasını vurduğu bu bağlamda, kutsal mekânlar kültürel direnişin ve çevreci seferberliğin odak noktaları hâline gelmiştir. Ritüelle sınırlı bir pratik olarak başlayan bu ilişkiler, artık yaşam hakkı ve görünürlük mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olarak yeniden tanımlanmaktadır.

Bu mücadeleler, özellikle Avrupa'daki diaspora topluluklarının desteğiyle güç kazanmaktadır. Kutsal mekânlara yapılan ziyaretler, festivaller ve anma ritüelleri çoğunlukla ekolojik kampanyalar ve kültürel miras girişimleriyle birlikte; manevi sorumluluk ve atalara dayalı bellekle köklenen bir bakım ekolojisinin rehberliğinde yürütülmektedir (Hanoğlu et al. 2025; Gültekin 2021a). Bu bağlamda çevrecilik seküler bir hareketten ziyade, spiritüel, bedensel ve politik bir eylem biçimidir. Sadece doğayı korumayı değil; aynı zamanda kozmik dengeyi ve tarihsel adaleti yeniden tesis etmeyi amaçlar. Ritüel aracılığıyla direniş ve toprak yoluyla hatırlama pratiğine dönüşür. Dersim'deki kutsal mekânları korumaya yönelik

kampanyalar, yalnızca ekolojik bir kaygıyı değil; aynı zamanda var olma, geri dönme ve hatırlama hakkını da vurgular. Bu mücadeleler hem tarihsel yok sayılmaya hem de güncel ekolojik şiddete karşı çıkarak; bellek, ritüel ve kolektif sorumlulukla örülü kutsal toprak ilişkilerini yeniden canlandırır (Hanoğlu et al. 2025; Gültekin 2021a).

Çevreci aktivizm böylece manevî bellek, politik özneleşme ve atalara ait toprakla kurulan ilişkilerin kesişiminde anlam bulur. Bu hareketler yalnızca doğayı korumayı değil, aynı zamanda yerinden edilme ve ekolojik yıkım sonucu kesintiye uğrayan kültürel ve ruhani bağları onarmayı amaçlar. Bu bağlamda kutsal mekânlar, birer bellek ve direniş mekânı olarak yeniden ortaya çıkar. Bu savunular, yalnızca çevresel bir kaygıyı değil; toprağı dinlemeye ve onunla birlikte hareket etmeye dayalı, ruhani temelli bir hayatta kalma etiğini temsil eder.

Sonuç

Alevilikte çevre etiği, bellek, mekân ve ritüelle derinlemesine iç içe geçmiş durumdadır. Yazılı bir doktrinden değil, ilişkisel bir kozmoloji ve mekâna yerleşik maneviyattan doğar. Alevi kozmolojisinde doğa, canlı ve ruhani olarak yüklü bir varlık alanı olarak anlaşılır. İnsan ile doğa arasındaki ilişki, karşılıklı bağımlılık ve etik sorumluluk üzerine kuruludur. Bu dünya görüşü, çevreye yönelik davranış biçimini ruhani bir sorumluluğun uzantısı olarak şekillendirir. Bu baglamda, Alevilikte çevre etiği yalnızca çevre tahribatına karşı durmakla kalmaz; kutsal sorumluluğa dayanan ve doğayla kurulan manevi pratiğin sürekliliğiyle beslenen bir ekolojik adalet vizyonu sunar.

Sonnotlar

[1]: Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bu çalışmalara göz atabilirsiniz (Gültekin 2019; Deniz 2019; Gültekin and Gezik 2019; Gültekin 2021b; Çem 2000; Aksoy 2006; Çakmak 2013; Deniz 2012; Hanoğlu 2016; Aksoy 2012; Hanoğlu et al. 2025)

[2]: Bu konu hakkında daha fazla bilgi için (Bruinessen 1995; Jongerden, de Vos, and van Etten 2007; Van Etten et al. 2008; Dinç 2020).

Kaynakça & İleri Okumalar

Aksoy, Gürdal. 2006. *Dersim Alevi Kürt Mitolojisi: Raa Haq'da Dinsel Figürler*. İstanbul: Komal Yayınları.

Aksoy, Gürdal. 2012. *Dersim: Alevilik, Ermenilik, Kürtlük*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Bruinessen, Martin van. 1995. "Forced Evacuations and Destruction of Villages in Dersim (Tunceli) and Western Bingöl, Turkish Kurdistan." Amsterdam: Stichting Nederland.

Çakmak, Hüseyin. 2013. *Dersim Aleviliği: Raa Haqi – Dualar, Gülbengler, Ritüeller*. Ankara: Kalan Yayınları.

Çem, Munzur. 2000. *Dersim Merkezli Kürt Aleviliği: Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş*. İstanbul: Vate Yayınları.

Deniz, Dilşa. 2012. *Yol / Rê: Dersim İnanç Sembolizmi – Antropolojik Bir Yaklaşım*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Deniz, Dilşa. 2019. "Kurdish Alevi Belief System: Rêya Heqî / Raa Haqi." İçinde *Kurdish Alevis and the Case of Dersim: Historical and Contemporary Insights*, editörler Erdal Gezik ve Ahmet Kerim Gültekin, 45-75. Lanham: Lexington Books.

Dinç, Pınar. 2020. "Çözüm süreci sonrası Dersim'de orman yangınları ve çatışma ilişkisi." *Birikim*.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2019. *Kurdish Alevism: Creating New Ways of Practicing the Religion*. Working Paper Series of the HCAS "Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities", No. 18. Leipzig: Leipzig University.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2021a. "Dersim as a Sacred Land: Contemporary Kurdish Alevi Ethno-Politics and Environmental Struggle." İçinde *Ecological Solidarity and*

the Kurdish Freedom Movement: Thought, Practice, Challenges, and Opportunities, editör Stephen E. Hunt, 225-243. Lanham: Rowman & Littlefield.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2021b. "Kurdish Alevis: A Peculiar Cultural Identity at the Crossroad of Multiple Ethno-Politics." İçinde *The Ethno-Cultural Others of Turkey: Contemporary Reflections*, editörler Ahmet Kerim Gültekin ve Ceyhan Suvari Çakır, 39-69. Yerevan: Russian-Armenian University Press.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2024. "Kemerê Duzgı: The Protector of Dersim (Pilgrimage, Social Transformation, and Revitalization of the Raa Haqi Religion)." *British Journal of Middle Eastern Studies* 51 (3): 570-588. https://doi.org/10.1080/13530194.2022.2126350

Gültekin, Ahmet Kerim, ve Erdal Gezik (ed.). 2019. *Kurdish Alevis and the Case of Dersim: Historical and Contemporary Insights*. Lanham: Lexington Books.

Hacaloğlu, Algan. 1996. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunları*. TBMM Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 10/25-532. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Hanoğlu, Hayal. 2016. "An Introduction to Alevism: Roots and Practices." İçinde *Voices of Migration, Culture and Identity: Alevis in Turkey and Europe*, editör Tözün Issa, 13-25. London: Routledge.

Hanoğlu, Hayal, Dobrosława Wiktor-Mach, Wendelmoet Hamelink ve Marcin Skupiński. 2025. "Resistance in a 'Sacred Geography': Critical Perspectives on Land, Ecology, and Activism among Dersimi Alevis in Turkey." *Geoforum* 161 (May): 104263. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2025.104263

Jongerden, Joost, Hugo de Vos ve Jacob van Etten. 2007. "Forest Burning as Counterinsurgency in Turkish Kurdistan:

An Analysis from Space." *International Journal of Kurdish Studies* 21 (1-2): 1-28.

Orndorff, Sam. 2020. "La Muxatena: A Sacred Rock Formation at the Heart of an Indigenous Social Movement for Environmental Rights." *Arcadia*, October. https://doi.org/10.5282/rcc/9131

Sponsel, Leslie E. 2016. "Spiritual Ecology, Sacred Places, and Biodiversity Conservation." İçinde *The Routledge Handbook of Environmental Anthropology*. London: Routledge.

Van Etten, Jacob, Joost Jongerden, Hugo J. de Vos, Annemarie Klaasse ve Esther C. E. van Hoeve. 2008. "Environmental Destruction as a Counterinsurgency Strategy in the Kurdistan Region of Turkey." *Geoforum* 39 (5): 1786-1797.

Yayıncı Notu: Bu yayında yer alan görüş, yorum ve veriler yalnızca ilgili yazar(lar)a aittir; Alevi Ansiklopedisi'nin, editörlerinin veya destekleyici kurumların görüşlerini zorunlu olarak yansıtmaz. Alevi Ansiklopedisi ve editörleri, içeriğin kullanımından doğabilecek sonuçlardan sorumlu değildir